

PANDEMİ DÖNEMİNDE ANNELERİN EMZİRMEME İLİŞKİN YAŞADIKLARI SORUNLAR, BAŞVURDUKLARI KAYNAKLAR VE BİLGİ GEREKSİNİMLERİ

PROBLEMS EXPERIENCED BY MOTHERS REGARDING BREASTFEEDING DURING THE PANDEMIC, THE RESOURCES THEY CONSULTED AND THEIR INFORMATION NEEDS

Dilek BİLGİÇ¹, Büşra ÇAP², Hülya ÖZBERK¹

¹Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı

²Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Bölümü, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Doktora Programı Öğrencisi

ÖZET

AMAÇ: Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinde annelerin emzirmeye ilişkin yaşadıkları sorunlar, sorunlara yönelik bilgi kaynakları ve bilgi gereksinimlerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

GEREÇ VE YÖNTEM: Tanımlayıcı bu araştırma, bir Aile Sağlık Merkezinde, Eylül - Ekim 2021 tarihlerinde 112 emziren anne ile yapılmıştır. Veriler "Kişisel Bilgi Formu", "COVID-19 Pandemi Döneminde Annelerin Emzirmeye İlişkin Bilgi Gereksinimlerini Ortaya Çıkaran Soru Formu" ve "Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği" kullanılarak toplanmıştır.

BULGULAR: Annelerin Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği toplam puan ortalaması 32,37±9,05'dir. Annelerin pandemi döneminde emzirmeye ilişkin mekanik endişeleri, sürece ait endişeleri ve memeye ilişkin endişelerinin daha fazla olduğu saptanmıştır. Anneler emzirme sorunlarında en fazla hemşirelere (%31,3) ve aile/arkadaşlarına (%28,5) başvurmuştur. Pandemi, annelerin %49,1'inin anne sütü ve yararlarına, %54,5'inin emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ve %52,6'sının pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi puanlarının ortalamasının üstünde olduğu belirlenmiştir. Annelerin anne sütü ve yararlarına ilişkin bilgileri azaldıkça emzirme sürecine ait endişeleri artmıştır ($r = -0.243$, $p = 0.010$). Emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin bilgileri azaldıkça, memeye ait endişeleri artmıştır ($r = -0.180$, $p = 0.016$). Ayrıca, pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi düzeyleri azaldıkça, annelerin süt yetersizliğine ait endişeleri ($r = -0.258$, $p = 0.006$) ve sosyal endişeleri ($r = -0.218$, $p = 0.021$) artmıştır ($p < 0.05$).

SONUÇ: Pandemi döneminde annelerin emzirmeye ilişkin olarak mekanik endişelerinde, sürece ait endişelerinde ve memeye ilişkin endişelerinde daha fazla artış olmuştur. Annelerin emzirmeye ait bilgi düzeyleri azaldıkça emzirme sorunları artmaktadır. Pandemi sürecinde emzirme sorunları için en fazla hemşirelere başvurulmuştur. Bu nedenle hemşireler emzirme sürecini değerlendirerek sorunları saptamalı, sorunlara yönelik eğitim ve emzirme desteği sağlamalıdır.

ANAHTAR KELİMELE: Bilgi gereksinimi, COVID-19 pandemisi, Emzirme sorunları, Hemşirelik.

ABSTRACT

OBJECTIVE: In this study, it was aimed to examine the problems that mothers experienced with breastfeeding during the COVID-19 pandemic, their information sources and information needs for problems.

MATERIAL AND METHODS: Descriptive study was conducted with 112 breastfeeding mothers at the a Family Health Center in between September and October 2021. The data were collected using the "Personal Information Form", "Questionnaire Revealing Information Requirements of Mothers Regarding Breastfeeding During the COVID-19 Pandemic Period" and "Breastfeeding Experience Scale (BES)".

RESULTS: The total mean score of the BES of Mothers was 32.37±9.05. The sub-dimension of mechanical, process, and breast-related concerns during the pandemic period was higher than other dimensions. Mothers mostly consulted nurses (31.3%) and family/friends (28.5%) for breastfeeding problems. During the pandemic, it was determined that 49.1% of the mothers had higher than average knowledge scores about breast milk and its benefits, 54.5% of the mothers about the benefits of breastfeeding and breastfeeding technique, and 52.6% of them had a higher level of knowledge about breastfeeding. As the mothers' knowledge about breast milk and its benefits decreased, concerns about the breastfeeding process increased ($r = -0.243$, $p = 0.010$). As the level of knowledge about the benefits of breastfeeding and the breastfeeding technique decreased, breast concerns increased ($r = -0.180$, $p = 0.016$). Also, as the level of knowledge about breastfeeding decreased during the pandemic, mothers' concerns about milk insufficiency ($r = -0.258$, $p = 0.006$) and social concerns ($r = -0.218$, $p = 0.021$) increased ($p < 0.05$).

CONCLUSIONS: During the pandemic, there was a greater increase in mothers' mechanical concerns, process concerns, and breast-related concerns related to breastfeeding. As mothers' knowledge of breastfeeding decreases, breastfeeding problems are increasing. Mothers have consulted with nurses the most about breastfeeding problems during the pandemic. For this reason, nurses should evaluate the breastfeeding process, identify problems, and provide education and breastfeeding support for the problems.

KEYWORDS: Information needs, COVID-19 pandemic, Breastfeeding problems, Nursing.

Geliş Tarihi / Received: 27.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 25.07.2023

Yazışma Adresi / Correspondence: Dr. Öğr.Üyesi Hülya ÖZBERK

Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi, Doğum ve Kadın Hastalıkları Hemşireliği Ana Bilim Dalı

E-mail: hulyaozberk1@gmail.com

Orcid No (Sırasıyla): 0000-0001-9569-8875, 0000-0003-4611-0283, 0000-0002-0902-7037

Etik Kurul / Ethical Committee: Dokuz Eylül Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu (2021/22-07).

GİRİŞ

Koronavirüs enfeksiyonunun (COVID-19), kısa sürede hızlı yayılımını en aza indirmek için tüm dünyada halk sağlığı önlemleri alınmıştır. Alınan önlemler sağlık sisteminde yüz yüze doğum öncesi ve sonrası randevu hizmetlerinin azaltılması, emzirme destek gruplarının internete taşınması veya iptal edilmesi, tele sağlık hizmetlerinin başlaması gibi çeşitli düzenlemelere yol açmıştır. Pandemi için gerekli olmakla birlikte, bu değişiklikler aileden, arkadaşlardan ve akranlardan gelen yüz yüze desteğin azalmasıyla birleştiğinde annenin emzirmeyi başlatma ve sürdürme davranışını olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir (1, 2). Anne sütünün içeriği salgısal immunglobulin A başta olmak üzere antikorlar, canlı hücreler ve bifidus faktörler ile enfeksiyonlara karşı bebeğin korunmasını sağlar. Bu nedenle COVID-19 pandemi sürecinde anne sütü ve emzirme önemlidir (3). Nalbantoğlu ve arkadaşlarının (2020) COVID-19 aile içi yüksek riskli teması olan veya kesin laboratuvar tanısı konmuş emziren anneler ile gerçekleştirdikleri çalışmada COVID-19 pozitif annelerin %76,5'inin bebeklerini formül mama ile beslemenin daha güvenli ve anne sütü kadar sağlıklı olduğunu düşündükleri belirtilmiştir. Aynı çalışmada her iki gruptaki annelerin pandemi döneminde anne sütünün biberon ile verilmesinin daha güvenli olduğunu düşündükleri saptanmıştır (4). İlgili literatür incelendiğinde annelerin COVID-19 pandemi döneminde emzirme ile ilgili bilgi yetersizliğine sahip olduğu görülmektedir (5).

Doğum sonrası dönem annelerin hem kendi hem de bebekleri açısından bakım ihtiyacının en fazla yaşandığı dönemdir (5). Emzirme döneminde anneden ya da bebekten kaynaklanan sorunlar yaşanabilmektedir (1). Bu sorunlar yetersiz destek ve bakım ile birleştiğinde sadece anne sütüyle besleme ve emzirme süresini olumsuz etkilemektedir (6). Brown ve Shenker (2021), COVID-19 salgını sırasında çevrimiçi anket yöntemi ile 0-12 aylık bebeği olan 1219 emziren annenin emzirme deneyimini araştırmıştır. Annelerin yaş ortalaması $30,92 \pm 6,11$, bebeklerin yaş ortalaması $13,24 \pm 13,19$ hafta olarak saptanmıştır. Annelerin %40,6'sı pandemiden önce, %59,4'ü pandemi sırasında doğum yapmıştır. COVID-19 salgını nedeniyle annelerin çoğunluğu emzirmeyi bırakmıştır. COVID-19'un

emzirmeyi bırakma kararlarını nasıl etkilediğine ilişkin olarak, annelerin %70,3'ü yüz yüze sağlık hizmetlerine erişemediklerini, %20,9'u emzirmenin güvenliğine ilişkin endişelerini ve %6,5'i COVID-19 semptomlarını emzirmeyi bırakmalarına neden olarak belirtmiştir. Doğum zamanlaması açısından, salgın sırasında doğum yapan annelerin %72,6'sı yüz yüze sağlık hizmetlerine erişemediklerini, %22,0'ı emzirmenin güvenliğine ilişkin endişelerini ve %12,5'i COVID semptomlarını belirtmiştir. COVID-19 salgını sırasında 1091 annenin emzirmeyi bırakma nedenleri arasında yetersiz profesyonel destek (%15,3), bebeği memeye tutturamama (%12,2), yorgunluk (%10,5), yetersiz süt gelişi (%9,4) ve meme ucu ağrısı (%8,8) gibi nedenler yer almıştır (7). Literatürde az sayıda çalışma COVID-19 pandemi döneminin emzirme sürecine etkisini incelemiş olup hem olumlu hem de olumsuz etki bildiren tutarsız sonuçlar bildirilmiştir. Ayrıca COVID-19 pandemisinde annelerin emzirmeye ilişkin yaşadıkları sorunlara yönelik başvurdukları kaynakları ve bilgi gereksinimlerini inceleyen sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır (8 - 10). Dolayısıyla bu araştırmada, COVID-19 pandemisinde annelerin emzirmeye ilişkin yaşadıkları sorunların ve bu sorunların çözümünde başvurulan kaynakların ve pandemi sürecinde emzirme konusundaki bilgi gereksinimlerinin saptanması amaçlanmıştır. Ayrıca bu araştırmanın COVID-19 pandemisinde annelerin emzirmeye ilişkin yaşadıkları sorunların saptanması ile acil durumlarda sadece anne sütü ile beslenmenin arttırılmasına yönelik yapılacak çalışmalara, saptanan sorunlara yönelik başvurulan kaynakların ve saptanan bilgi gereksinimlerinin emzirme eğitimlerinde yer alması ile emzirmenin güçlendirilmesine ve desteklenmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma Soruları

- COVID-19 pandemisinde annelerin yaşadıkları emzirme sorunları nelerdir ?
- COVID-19 pandemisinde annelerin emzirme sorunlarına ilişkin başvurdukları kaynaklar nelerdir ?
- COVID-19 pandemisinde anneler emzirme konusunda hangi bilgilere gereksinim duymaktadır ?

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırma tanımlayıcı niteliktedir. Araştırmanın evrenini Eylül - Ekim 2021 tarihleri arasında bir Aile Sağlığı Merkezinde kayıtlı ve izlemde olan ve emziren anneler oluşturmaktadır. Çalışmada evreni yaklaşık 120 anne oluşturmaktadır. Örneklem seçimine gidilmeyip evrenin tamamına ulaşması hedeflenmiştir. Araştırmaya 18-49 yaş arasında olan, 0-24 ay süre içerisinde emziren, Türkçe konuşup anlayabilen, okur yazar olan, telefon/email (online) olarak erişim sağlanabilen ve araştırmaya katılmaya gönüllü olan anneler araştırmaya dahil edilmiş ve 112 emziren anneye ulaşılmıştır. Emzirmeyi tercih etmeyen ve araştırmaya katılmayı engelleyecek psikolojik ya da psikiyatrik mevcut sorunları olan anneler araştırmaya dahil edilmemiştir. Araştırmanın bağımsız değişkenleri; COVID-19 pandemi dönemi, annelerin sosyodemografik ve obstetrik özellikleridir. Araştırmanın bağımlı değişkenleri; emziren annelerin bilgi gereksinimleri, emzirmeye ilişkin yaşanan sorunlar, başvuru bilgileri kaynaklarıdır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler Kişisel Bilgi Formu, COVID-19 Pandemi Döneminde Annelerin Emzirmeye İlişkin Bilgi Gereksinimlerini Ortaya Çıkaran Soru Formu ve Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği kullanılarak toplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Annelerin tanıtıcı özelliklerine ilişkin bilgi edinebilmek amacıyla literatür doğrultusunda (4, 11) araştırmacılar tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu, annelerin sosyodemografik özelliklerini, obstetrik özelliklerini, emzirme deneyimlerini ve emzirme sorunlarına yönelik başvurduğu kaynakları içeren sorulardan oluşmaktadır.

COVID-19 Pandemi Döneminde Annelerin Emzirmeye İlişkin Bilgi Gereksinimlerini Ortaya Çıkaran Soru Formu: Form araştırmacılar tarafından literatür doğrultusunda hazırlanmıştır (4, 11, 12). Bu form anne sütü ve yararlarına ilişkin 11 doğru/yanlış sorusu, emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin 14 doğru/yanlış sorusu ve COVID-19 pandemi döneminde emzirmeye ilişkin 14 doğru/yanlış sorusu olmak üzere 39 ifadeden oluşmaktadır. Bilgi gereksinimlerini saptamak için hazırlanan sorular için alanında uzman üç öğretim üyesinden ve iki uzman emzirme hemşiresinden görüş alınmıştır.

Alınan görüşler doğrultusunda forma son şekli verilmiştir ve Kapsam Geçerlik İndeksi (CVI) hesaplanmıştır (CVI 0.90 olarak bulunmuştur). Formun 10 emziren anne ile ön uygulaması yapılmıştır ve ön uygulamaya katılan anneler araştırmaya dahil edilmemiştir. Form, ifadelerden her doğru cevap için bir puan her yanlış cevap için sıfır puan verilerek değerlendirilmiştir.

Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği: Ölçeğin Türkçe uyarlaması Uyanık tarafından 2019 yılında yapılmıştır. Ölçek 18 madde, beş alt boyuttan oluşmaktadır ve beşli likert tiptedir. Ölçek annenin yaşadığı sorunun düzeyini yansıtan bir "hiç olmadı", iki "hafif", üç "orta", dört "şiddetli", beş "dayanılmaz derecede oldu" şeklinde ifade edilmektedir. Ölçek mekanik endişeler, sürece ait endişeler, süt yetersizliğine ait endişeler, memeye ait endişeler ve sosyal endişeler olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçekten elde edilen puan en düşük sıfır iken, en yüksek puan 90'dır. Ölçekten alınan puan arttıkça emzirme sorunları artmaktadır. Ölçeğin toplam Cronbach-Alpha katsayısı 0.77'dir (13). Bu çalışmada, ölçeğin toplam Cronbach-Alpha katsayısı 0,73 olarak hesaplanmıştır.

Araştırmanın Uygulanması

Bir Aile Sağlığı Merkezi kapsamına giren annelerin iletişim bilgileri alınarak telefon/e-mail üzerinden iletişime geçilmiş ve araştırma ile ilgili bilgi verildikten sonra katılmaya gönüllü olan ve araştırmaya dahil olma kriterlerine uyan annelerin cep telefonlarına ya da e-mail adreslerine Google anket yöntemiyle oluşturulan formlar gönderilmiş ve formları beş gün içerisinde doldurmaları istenmiştir. Ayrıca, anneler ile hatırlatma amacıyla telefon görüşmesi sağlanarak iletişime geçilmiştir.

Etik Kurul

Araştırma Dokuz Eylül Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 2021/22-07 referans numarası ile 28.07.2021 tarihinde ve ilgili İl Valiliği İl Sağlık Müdürlüğü tarafından E-36026262-771 sayı numarası ile onaylanmıştır. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan annelerden bilgilendirilmiş onam formu ile izinleri alınmıştır. Araştırma Helsinki Deklerasyonu prensipleri doğrultusunda yapılmıştır. Araştırmada kullanılan Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği için sorumlu yazardan kullanım izni alınmıştır.

İstatistiksel Analiz

Araştırma verilerinin değerlendirilmesi SPSS for Windows version 22 bilgisayar programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; sürekli değişkenlerin normal dağılıma uygunluk kontrolünde Kolmogorov Smirnov testi kullanılmış ve verilerin normal dağıldığı belirlenmiştir. Annelerin tanımlayıcı özellikleri, emzirme sürecine ilişkin deneyimleri ve Emzirme Sorunları Değerlendirme Ölçeği'ne göre yaşadığı sorunların madde dağılımları sayı ve yüzde olarak sunulmuştur. Annelerin COVID-19 emzirme sürecine ilişkin bilgi düzeyleri ortalama ve standart sapma ile verilmiştir. Annelerin COVID-19 emzirme sürecine ilişkin bilgi düzeyleri "COVID-19 Pandemi Döneminde Annelerin Emzirmeye İlişkin Bilgi Gereksinimlerini Ortaya Çıkaran Soru Formu"ndan elde edilmiştir. Bu formda anne sütü ve yararlarına ilişkin 11, emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin 14 ve COVID-19 pandemi döneminde emzirmeye ilişkin 14 soru yer almaktadır. Her alt başlık için kendi maddeleri içinde ortalama değer, ortalama değer altı ve ortalama değer üstü hesaplanmıştır. Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği'nin alt boyutları ve toplam puanı ortalama, standart sapma (SS), minimum (min) ve maksimum (max) değerleri ile sunulmuştur. Anneler COVID-19 emzirme sürecine ilişkin bilgi düzeyleri ve Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki Pearson Korelasyon Testi kullanılarak incelenmiştir. İstatistiksel anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Annelerin tanıtıcı özellikleri Tablo 1'de yer almaktadır. Annelerin yaş ortalaması 29.54 ± 5.53 olup, %57,1'i 26-35 yaş aralığındaydı. Annelerin %39,3'ü ilk ve ortaöğretim mezunu, %87,5'i herhangi bir işte çalışmayan, %53,6'sının geliri giderine denk ve %92'si çekirdek ailede yaşayanlardan oluşuyordu. Annelerin %38,4'ünün ilk gebeliği ve %63,4'ünün son doğum şekli sezaryendir. Annelerin %43,8'i (n=49) gebelikte emzirme konusunda eğitim/bilgi almış olup en fazla web sitelerinden (n=25) bilgi alınmıştır. Annelerin %82,1'i doğum sonu anne sütü ve emzirme konusunda bilgi almıştır. Emzirilen bebeklerin %58,0'ı 0-6 ay arasındaydı. Annelerin %31,3'ü emzirme sürecinde yaşadıkları sorunlar için

hemşirelerden bilgi almıştır. Annelerin %21,4'ü gebelikte COVID-19 geçirmiştir (**Tablo 1**).

Tablo1: Annelerin Tanımlayıcı Özellikleri (n: 112)

Tanımlayıcı Özellikler	n	%
Yaş		
19-25 yaş	30	26,8
26-35 yaş	64	57,1
36-43 yaş	18	16,1
Eğitim Durumu		
İlk ve orta öğretim	44	39,3
Lise	26	23,2
Lisans	42	37,5
Çalışma Durumu		
Evet	14	12,5
Hayır	98	87,5
Gelir Durumu		
Gelir giderden az	43	38,4
Gelir giderine denk	60	53,6
Gelir giderden fazla	9	8,0
Aile Tipi		
Çekirdek aile	103	92,0
Geniş aile	9	8,0
Toplam Gebelik sayısı		
1 gebelik	43	38,4
2 gebelik	39	34,8
3 ve üstü gebelik	30	26,8
Gebelikte Emzirme Konusunda Eğitim Alma		
Evet	49	43,8
Hayır	63	56,3
En Son Yapılan Doğum Şekli		
Normal	41	36,6
Sezaryen	71	63,4
Doğum Sonrası Anne Sütü ve Emzirme Konusunda Bilgi Alma		
Evet	92	82,1
Hayır	20	17,9
Emzirilen Bebeğin Kaç Aylık Olduğu		
0-6 ay	65	58,0
7-12 ay	23	20,5
13-18 ay	18	16,1
19-24 ay	6	5,4
Emzirme Sürecindeki Sorunlara Yönelik Başvurulan Bilgi Kaynağı		
Hemşire	35	31,3
Doktor	21	18,7
Aile ve arkadaşlar	32	28,5
Web siteleri	24	21,5
Gebelikte COVID-19 Geçirme Durumu		
Evet	24	21,4
Hayır	88	78,6
Min-Max.		
Gebelik sayısı	2,14±1,50	1-7
Doğum sayısı	1,79±0,91	1-6
Yaşayan çocuk sayısı	1,78±0,90	1-6

Tablo 2'de annelerin COVID-19 pandemi döneminde emzirme sürecine ilişkin deneyimleri yer almaktadır. Annelerin %31,3'ü doğum sonu ilk yarım saat içinde emzirmeye başlamıştır. Annelerin %76,8'i bebeğine ilk olarak anne sütü vermiştir. Annelerin %78,6'sı bebeğini ilk emzirme sırasında destek almıştır ve bunların %48,9'unu refakatçileri oluşturmuştur. Annelerin %67,0'ı bebeği her ağladığında emzirmiştir. Annelerin emzirme sürecinde eş desteği %81,3, sosyal çevre desteği %58,9'dur (**Tablo 2**).

Tablo 2: Annelerin Emzirme Sürecine İlişkin Deneyimleri (n: 112)

Deneyimler	n	%
Yenidoğanın İlk Emzirilme Zamanı		
İlk yarım saat	35	31,3
İlk yarım saat ile 1 saat arası	30	26,8
İlk 1 saat ile 2 saat arası	12	10,6
İlk 2 saatten sonra	35	31,3
Bebeğe Hastanede İlk Verilen Besin		
Anne sütü	86	76,8
Hazır mama	26	23,2
Doğumdan Hemen Sonra İlk Emzirmede Destek Alma		
Evet	88	78,6
Hayır	24	21,4
Doğumdan Hemen Sonra İlk Emzirmede Destek Alınan Kişi (n: 88)		
Hemşire/ebe	33	37,5
Refakatçi	43	48,9
Hemşire/ebe ve refakatçi	12	13,6
Gün İçinde Bebeği Emzirme Sıklığı		
Bebeğin her ağladığında	75	67,0
1-2 saat aralıklarla	22	19,6
3-4 saat aralıklarla	15	13,4
Emzirme Sürecinde Eş Desteği		
Var	91	81,3
Yok	21	18,7
Emzirme Sürecinde Sosyal Çevre Desteği		
Var	66	58,9
Yok	46	41,1

Tablo 3'te annelerin COVID-19 döneminde emzirme sürecine ilişkin bilgi düzeylerine yer verilmiştir. Annelerin anne sütü ve yararlarına iliş-

kin bilgi düzeyleri puan ortalamaları 9.24 ± 1.40 olup, %49,1'i bu alanda ortalamanın üstünde puan almıştır. Emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin bilgi düzeyleri puan ortalamaları 10.47 ± 2.03 olarak belirlenmiştir ve bu alana ilişkin annelerin %54,5'i ortalamanın üstünde puan almıştır. Pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi düzeyleri puan ortalamaları 9.50 ± 2.15 olarak belirlenmiştir ve %52,6'sı ortalamanın üstünde puan almıştır (**Tablo 3**).

Tablo 3: Annelerin Pandemi Döneminde Emzirme Sürecine İlişkin Bilgi Düzeyleri (n: 112)

	n	%	$\bar{x} \pm SS$
Anne Sütü ve Yararlarına İlişkin Bilgi Düzeyi			
Ortalama puanın altı	27	24,1	
Ortalama puan	30	26,8	9,24±1,40
Ortalama puanın üstü	55	49,1	
Emzirmenin Yararları ve Emzirme Tekniğine İlişkin Bilgi Düzeyi			
Ortalama puanın altı	29	25,9	
Ortalama puan	22	19,6	10,47±2,03
Ortalama puanın üstü	61	54,5	
Pandemi Döneminde Emzirmeye İlişkin Bilgi Düzeyi			
Ortalama puanın altı	32	28,6	
Ortalama puan	21	18,8	9,50±2,15
Ortalama puanın üstü	59	52,6	

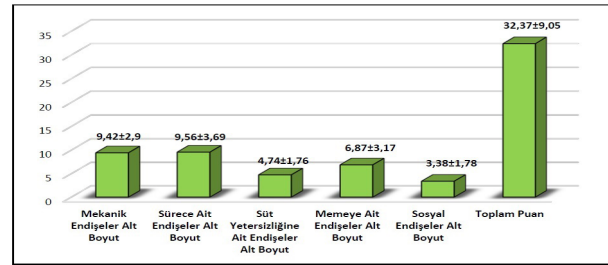
Tablo 4'te annelerin Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği'ne göre yaşadığı sorunların madde dağılımları yer almaktadır. Annelerin en fazla şiddetli ya da dayanılmaz olarak belirttikleri sorunlar arasında; meme ucu ağrısı, meme ucu çatlağı, bebeğin kilosunu konusunda endişe duyma, bebeğin çok sık emmesi, meme ucundan süt sızıntısı, bebeğin çok sık emmesi, yetersiz süt endişesi, emzirirken yorgun halsiz hissetme ve kendini gergin ve tükenmiş hissetme olduğu görülmüştür (**Tablo 4**).

Tablo 4: Annelerin Emzirme Sorunları Değerlendirme Ölçeğine Göre Yaşadığı Sorunların Madde Dağılımları ve Ölçek Puan Ortalamaları (n: 112)

Yaşanan Sorunlar	Hiç Olmadı n (%)	Hafif n (%)	Orta n (%)	Şiddetli n (%)	Dayanılmaz n (%)
Meme ucunuzda ağrı olması	40 (35,7)	30 (26,8)	14 (12,5)	15 (13,4)	13 (11,6)
Meme ucunuzda çatlak olması	46 (41,1)	27 (24,1)	13 (11,6)	13 (11,6)	13 (11,6)
Memelerinizde hassasiyet olması	59 (52,7)	23 (20,5)	16 (14,3)	9 (8,0)	5 (4,5)
Bebeğinizin meme ucunu kavramada zorlanması	72 (64,3)	16 (14,3)	12 (10,6)	6 (5,4)	6 (5,4)
Bebeğinizin emerken uyuklaması	69 (61,6)	9 (8,0)	25 (22,3)	6 (5,4)	3 (2,7)
Bebeğinizin emerken hırsızlanması	77 (68,8)	13 (11,6)	12 (10,7)	8 (7,1)	2 (1,8)
Memelerinizde kızarıklık, sertlik, sıcaklık ve ağrı gibi enfeksiyon belirtilerinin olması	71 (63,4)	16 (14,3)	14 (12,4)	7 (6,3)	4 (3,6)
Memelerinizde süt sızıntısı olması	49 (43,7)	19 (17,0)	21 (18,8)	18 (16,1)	5 (4,4)
Bebeğinizin çok sık emmesi	66 (58,9)	3 (2,7)	22 (19,6)	15 (13,4)	6 (5,4)
Yeterli sütünüzün olmadığı konusunda endişe duymanız	55 (49,1)	12 (10,7)	28 (25,0)	14 (12,5)	3 (2,7)
Bebeğinizin emmede zorluk yaşamaması	96 (85,7)	8 (7,1)	5 (4,5)	1 (0,9)	2 (1,8)
Kendinizi emzirirken çok yorgun/halsiz hissetmeniz	55 (49,2)	11 (9,8)	24 (21,4)	14 (12,5)	8 (7,1)
Bebeğinizin yeterli miktarda süt almadığı konusunda endişelenmeniz	103 (92,0)	4 (3,6)	2 (1,8)	3 (2,6)	0 (0)
Bebeği emzirirken doğru pozisyonu vermede zorlanma	73 (65,1)	14 (12,5)	18 (16,1)	5 (4,5)	2 (1,8)
Bebeğinizin kilo alımı konusunda endişe duymanız	46 (41,1)	16 (14,3)	28 (25,0)	11 (9,8)	11 (9,8)
Kendinizi gergin ve tükenmiş hissetmeniz	69 (61,6)	7 (6,3)	11 (9,8)	9 (8,0)	16 (14,3)
Dış ortamlarda ya da kalabalık ortamlarda emzirirken utanma duygusunun olması	69 (61,6)	15 (13,4)	17 (15,1)	7 (6,3)	4 (3,6)
İşleriniz ile emzirmeyi bir arada yürütmede zorluk çekmeniz	82 (73,2)	16 (14,3)	8 (7,1)	4 (3,6)	2 (1,8)

Annelerin Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği alt boyut ve toplam puan ortala-

maları Şekil 1'de verilmiştir. Annelerin Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeğine göre mekanik endişeler alt boyut puan ortalaması 9.42 ± 2.94 (min-max:5-18), sürece ait endişeler alt boyut puan ortalaması 9.56 ± 3.69 (min-max:5-21), süt yetersizliğine ait endişeler alt boyut puan ortalaması 4.74 ± 1.76 (min-max:3-14), memeye ait endişeler alt boyutu puan ortalaması 6.87 ± 3.17 (min-max:3-15) ve sosyal endişeler alt boyut puan ortalaması 3.38 ± 1.78 (min-max:2-10) olarak saptanmıştır. Toplam puan ortalaması ise 32.37 ± 9.05 (min-max: 17-66) dir. Ölçeğin alt boyutları incelendiğinde annelerin pandemi döneminde emzirmeye ilişkili olarak mekanik endişeler, sürece ait endişeler ve memeye ilişkili endişelerin daha ağırlıkta olduğu görülmüştür (**Şekil 1**).

Şekil 1: Annelerin Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği Alt Boyut ve Toplam Puan Ortalamaları

Tablo 5'te annelerin COVID-19 emzirme sürecine ilişkin bilgi düzeyleri ve Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği puan ortalamaları arasındaki ilişki yer almaktadır. Anne sütü ve yararlarına ilişkin bilgi düzeyi puan ortalaması ile Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeğinin "sürece ait endişeler" alt boyutu ($r=-0.243$, $p=0.010$) ve toplam puan ortalaması ($r=-0.209$, $p=0.027$) arasında istatistiksel olarak negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Annelerin anne sütü ve yararlarına ilişkin bilgi düzeyi azaldıkça emzirme sürecine ait endişeleri ve toplam emzirme sorunları artmaktadır. Emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin bilgi düzeyi puan ortalaması ile Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeğinin "memeye ait endişeler" alt boyutu arasında istatistiksel olarak negatif yönde çok düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-0.180$, $p=0.016$). Annelerin emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin bilgi düzeyi azaldıkça emzirme sürecinde memeye ait endişeleri artmaktadır. Pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi düzeyi puan ortalaması

ile Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği "süt yetersizliğine ait endişeler" alt boyutu ($r=-0.258$, $p=0.006$) ve "sosyal endişeler" alt boyutu ($r=-0.218$, $p=0.021$) arasında istatistiksel olarak negatif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Annelerin pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi düzeyi azaldıkça emzirme sürecinde süt yetersizliğine ait endişeleri ve sosyal endişeleri artmaktadır (**Tablo 5**).

Tablo 5: Annelerin Emzirme Sürecine İlişkin Bilgi Düzeyleri ve Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği Puan Ortalamaları Arasındaki İlişki (n: 112)

	Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği*											
	Mekanik Endişeler		Sürece Ait Endişeler		Süt Yetersizliğine Ait Endişeler		Memeye Ait Endişeler		Sosyal Endişeler		Toplam	
	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p
Anne Sütü ve Yararlarına İlişkin Bilgi Düzeyi	0.140	0.142	-0.243	0.010	0.170	0.074	-0.073	0.443	0.102	0.283	-0.209	0.027
Emzirmenin Yararları ve Emzirme Tekniğine İlişkin Bilgi Düzeyi	-0.025	0.731	0.034	0.629	-0.043	0.552	-0.180	0.016	0.0001	0.991	0.087	0.363
Pandemi Döneminde Emzirmeye İlişkin Bilgi Düzeyi	-0.132	0.165	0.038	0.692	-0.258	0.006	-0.059	0.534	-0.218	0.021	-0.012	0.900

*Pearson Correlation Test.

TARTIŞMA

Dünya Sağlık Örgütü, United Nations Children's Fund (UNICEF), Academy of Breastfeeding Medicine ve Royal College of Obstetricians and Gynaecologists gibi uluslararası kuruluşlar, COVID-19 pandemi döneminde gerekli önlemler alınarak emzirmenin başlatılmasını ve sürdürülmesini önermiştir (12,14 -16). Emzirmenin başlatılması ve sürdürülmesi için emzirme eğitimi önemlidir. Birçok çalışmada emzirme eğitiminin emzirme isteği, emzirme öz-yeterliliği ve emzirme sorunlarının görülme sıklığı üzerine olumlu etkiye sahip olduğu belirtilmiştir (17 - 19). Ülkemizde pandemi öncesi yakın tarihte Şimşek ve arkadaşları (2021) tarafından yürütülen çalışmada gebelik döneminde emzirme eğitimi alan annelerin oranı %77,3 olarak saptanmıştır (20). Bu çalışmanın aksine COVID-19 pandemi döneminde emzirme eğitimi alma durumu Güner ve ark.'larının (2022) çalışmasında (21) %46,8 ve bu çalışmada %43,8 oranla daha düşük çıkmıştır. Nazik ve ark. (2022) ise COVID-19 pandemisinin gebelerin doğum öncesi bakıma etkisini incelenmiş ve gebelik izlemi sırasında kadınların tümüne kan basıncı

takibi, idrar tahlili ve demir ilacı takviyesi yapılırken hiçbirine emzirme ve doğum sonu bakım eğitimi yapılmadığını saptamıştır (22). Bu araştırmanın sonuçları ve diğer çalışma sonuçları pandeminin sağlık sistemlerinde aksamalara neden olduğunu ve bu aksamaların; gebelik döneminde emzirme eğitimi uygulamalarını önemli derecede etkilediğini göstermektedir.

UNICEF Dünya Çocuklarının Durumu 2019 raporuna göre, bebeklerin %44'ü doğumdan sonraki ilk bir saat içinde emzirilmeye başlanmaktadır (23). Ülkemizde Türkiye Nüfus Sağlık Araştırmaları (TNSA) (2018) raporuna göre bu oran %71'dir (24). Bu çalışmada annelerin emzirme sürecine ilişkin deneyimleri incelendiğinde doğumdan sonraki ilk bir saat içinde emzirme oranı %58,1 olarak saptanmıştır ("ilk yarım saat" ve "ilk yarım saat ile 1 saat arası"). Bu araştırma bulgularına benzer şekilde Güner ve arkadaşları (2022), annelerin %53,3'nün doğumdan sonraki ilk bir saat içinde emzirdiğini belirtmiştir (21). Holand ve ark. (2022) ise pandemi sürecinde doğum sonrası ilk bir saat içinde emzirme oranını %47 olarak bildirmiştir (25). Bu araştırma bulgularına göre ilk emzirme zamanı yönünden dünya verileri ile karşılaştırıldığında bu araştırma sonuçlarındaki oranın daha yüksek olduğu, ancak TNSA (2018) oranından daha düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bu düşüklüğün pandemi nedeniyle doğum sonrası hastanenin izolasyon protokollerinden veya annenin enfeksiyon bulaştırma kaygısından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Gallego ve ark. (2022) pandemi döneminde annelerin doğum sonrası ilk emzirmede sağlık profesyonellerinden daha az bilgi ve destek aldığını, kadın doğum servisindeki hemşirelerin yoğunluktan dolayı ilgilenemediklerini belirtmiştir (26). İngiltere'de Vazquez-Vazquez ve ark. (2021) benzer şekilde pandemi döneminde emzirmeyi planlayan annelerin yaklaşık üçte birinin bebeği memeye yerleştirme konusunda yardım almadığını ve dörtte biri de hastanede emzirme konusunda yeterli destek almadığını bildirmiştir (10). Bu çalışmaların (10, 26) aksine bu çalışmada annelerin %78,6'sının ilk emzirmede destek aldığını ve bunların %48,9'unu refakatçilerin oluşturduğunu saptamış olup, annelerin büyük çoğunluğunun yeterli des-

tek aldığı göstermektedir. Yenidoğanın yaşamının ilk birkaç saati ve gününde emzirme desteği, emzirmeyi başlatmak ve emzirmenin sürekliliğini başarılı bir şekilde sağlamak için kritik öneme sahiptir. Bu araştırmanın aksine yetersiz emzirme desteği bildiren çalışmaların (10, 26), pandemi döneminde yetersiz personel nedeniyle kadın doğum servislerindeki personellerin COVID-19 servis ve yoğun bakım birimlerine çekilmesinden, enfeksiyon riskini en aza indirmek için annelerin daha erken taburcu edilmesinden veya refakatçi sınırlandırılmasından etkilendiği düşünülmektedir.

Bu araştırmadaki annelerin %82,1'i doğum sonu anne sütü ve emzirme konusunda bilgi almış olup, bunların %50'sinin bilgi kaynağı sağlık çalışanları (hemşire ve doktor) olmuştur. Güner ve arkadaşları (2022) pandemi döneminde annelerin %61,7'sinin sağlık kuruluşlarından, %30,3'ünün sosyal medyadan anne sütü ve emzirme ile ilgili bilgi aldığı saptamıştır (21).

Nalbantoğlu ve ark.'larının (2020) pandeminin başlarında yürüttükleri çalışmada, bu araştırmanın bulgularından farklı olarak annelerin bilgi kaynaklarının yüksek oranda internet ve sosyal medya olduğu belirtilmiştir (4). Bu araştırmanın pandemi döneminin sonlarına doğru yapılması ve sağlık hizmetlerinin yüz yüze verilmeye başlanması nedeniyle annelerin yarısının bilgi kaynağı sağlık çalışanları olsa da annelerin web sitelerinden (%21,5) ve aile/arkadaşlardan (%28,5) alınan bilgi yüzdesine bakıldığında hala bulaş endişelerinin devam ettiği söylenebilir. Nalbantoğlu ve ark. (2020) tarafından yapılan çalışmada COVID-19 aile içi yüksek riskli teması olan veya kesin laboratuvar tanısı konmuş emziren annelerin, pandemi döneminde anne sütü ve emzirme ile ilgili bilgi ve tutumları incelenmiştir. Annelerin, pandemi döneminde anne sütünün biberon ile verilmesinin ve ilaç tedavisi alan annenin bebeğini formül mama ile beslenmesinin daha güvenli olduğu konusunda bilgi eksikliğine sahip oldukları saptanmıştır (4). Ancak bu araştırmada COVID-19 pandemi döneminde annelerin %49,1'i anne sütü ve yararlarına ilişkin bilgi düzeyinden, %54,5'i emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin bilgi düzeyinden, %52,6'sı pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi düzeyinden ortalamanın üstünde puan almıştır.

Bu araştırmadaki annelerin yarısının ya da yarısından fazlasının yeterli bilgi düzeyine sahip olduğu söylenebilir. Nitekim bu araştırmanın bulgularına benzer şekilde Durmuş ve ark.'larının (2022) çalışmalarında COVID-19 tanısı almış veya temaslı annelerin pandemi sürecinde emzirmeye ilişkin bilgi puan ortalamalarının 9.48 ± 1.23 oranla yeterli düzeyde olduğu saptanmıştır (27). Nalbantoğlu ve ark.'larının (2020) çalışmasının aksine Durmuş ve ark.'larının (2022) çalışması ve bu araştırmanın emzirme güvenliği konusunda kanıta dayalı bilgilerin arttığı bir dönemde yapılması ile annelerin bilgi düzeylerini olumlu yönde etkilediği düşünülmektedir.

Bu araştırmada Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeği ile annelerin emzirme sorunları sorgulanmış ve en sık rastlanan emzirmeyle ilişkili sorunların mekanik endişeler, sürece ait endişeler ve memeye ilişkili endişelerin daha ağır bastığı görülmüştür. Ayrıca annelerin en fazla şiddetli ya da dayanılmaz olarak belirttikleri emzirme sorunları olarak meme ucu ağrısı, meme ucu çatlağı, bebeğin kilosunu konusunda endişe duyma, bebeğin çok sık emmesi, meme ucundan süt sızıntısı, bebeğin çok sık emmesi, yetersiz süt endişesi, emzirirken yorgun halsiz hissetme ve kendini gergin ve tükenmiş hissetmeyi ifade etmişlerdir. Sakalidis ve ark.'ları (2022) COVID-19 pandemi döneminde annelerin meme ucunda ağrı, bebeğin memeyi kavrayamaması, meme ucunda çatlak, düz/çökük meme ucu, yetersiz süt endişesi gibi çalışma bulgularımıza benzer sorunların yaşadığını bildirmiştir. Ayrıca yetersiz süt endişesi ile kısa emzirme süresi arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır (28). Oggero ve ark. (2022) COVID-19 pandemisinde annelerin memeyi kavrayamaması, meme ucunda ağrı/ çatlak, yetersiz süt endişesi, tıkalı süt kanalları, bebeğin yetersiz kilo alımı gibi emzirme sorunlarının yaşandığını bildirmiştir (29). Avustralya Emzirme Derneği (2020) tarafından pandemi sırasında emzirme desteği arayan annelerin endişelerini değerlendirmek için yapılan anket çalışmasında anneler sıklıkla yetersiz süt ve bebeğin kilo alımı konusunda endişe, meme ucunda ağrı yaşadığını ifade etmiştir (7).

Bu araştırma literatürdeki çalışma sonuçları ile benzer emzirme sorunlarının yaşandığını bildirmektedir. Pandemi döneminde yaşanan emzirme sorunlarının insidansı ve türleri pan-

demi öncesinde bildirilen emzirme sorunlarından farklı olmasa da bu sorunlar sağlık bakım hizmetlerine erişimin olmaması veya COVID-19 enfeksiyonu kapma korkusu nedeniyle yüz yüze sağlık hizmeti alınamamasıyla daha da kötüleşebilmektedir. Nitekim COVID-19 pandemi döneminde yapılan çalışmalarda annelerin emzirmeyi bırakma nedenleri arasında; profesyonel destek eksikliği, bebeğin memeyi kavrayamaması, bitkinlik/yorgunluk, yetersiz süt endişesi yer aldığı saptanmıştır (9, 29). Bu çalışmada annelerin emzirme sürecinde yaşadıkları sorunlar için en çok başvurdukları (%31,3) bilgi kaynağını hemşireler oluşturmuştur. Benzer şekilde Gallego ve ark. (2022) tarafından pandemi döneminde yapılan çalışmada annelerin birinci basamakta çalışan ebe ve hemşirelerden emzirme ile ilgili yaşadıkları sorunları çözmede destek aldıkları ve en güvenilir kaynak olarak gördükleri bildirilmiştir (26). Pandemi sürecinde emziren annelerin ortak sorunlarından biri emzirme sürecinin yönetimidir. Bu nedenle pandemi döneminde hem emzirmenin başlatılıp sürdürülmesini hem de sağlık çalışanlarının motivasyonunu olumlu yönde etkileyecek yaklaşımların kullanılması önemlidir (30).

Bu çalışmada annelerin anne sütü ve yararlarına ilişkin bilgi düzeyi azaldıkça emzirme sürecine ait endişeler ve toplam emzirme sorunları artmaktadır. Annelerin emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin bilgi düzeyi azaldıkça emzirme sürecinde memeye ait endişeler artmaktadır. Annelerin pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi düzeyi azaldıkça emzirme sürecinde süt yetersizliğine ait endişeler ve sosyal endişeler artmaktadır. Özellikle salgın hastalıklar seyrinde, aile sağlığı merkezlerinde görev yapan emzirme hemşireleri uygun tedbirleri alarak ve uygun bakım davranışlarını sunarak emzirmenin devamlılığının sağlanması ve emzirme oranlarını istendik düzeyde sürdürebilmek için annelerin bilgi gereksinimleri doğrultusunda gebelik ve doğum sonrası emzirme eğitiminin verilmesi ve bu sürecin desteklenmesi korku ve endişelerin giderilmesi anne ve bebek için hayati öneme sahiptir. Emzirmeyi destekleme süreci anne ile hemşire arasında yakın teması ve iş birliği gerektiren bir süreçtir.

Bu süreçte uygulanan bakım davranışları annelerin emzirme davranışlarını da şüphesiz olumlu yönde etkileyecektir (30). Pandemi döneminde annelerin emzirmeyle ilişkili olarak mekanik endişelerinin (bebeğin meme ucunu kavramada zorlanması, bebeğin emerken huysuzlanması, bebeğin emmede zorluk yaşamaması, bebeği emzirirken doğru pozisyonu vermede zorlanma ve bebeği emzirirken gergin ve tükenmiş hissetme), sürece ait endişelerinin ve memeye ilişkin endişelerinin daha yoğun olduğu görülmüştür. Annelerin pandemi döneminde emzirmeye ilişkin yaşadıkları sorunlar için en fazla başvurdukları bilgi kaynağı "hemşireler" ve "aile ve arkadaşlar" olmuştur. Annelerin yarıya yakınının ve yarıdan fazlasının bilgi düzeyleri ortalama puanın üzerindedir. Annelerin anne sütü ve yararlarına ilişkin bilgi düzeyleri, emzirmenin yararları ve emzirme tekniğine ilişkin bilgi düzeyleri ve pandemi döneminde emzirmeye ilişkin bilgi düzeyleri azaldıkça emzirmeye ilişkin yaşadıkları sorunlarda da artış olduğu saptanmıştır. Anne ve anne adaylarına COVID-19 enfeksiyonu da dahil emzirme ile ilgili güncel ve bilimsel bilgileri kapsayan doğum öncesi ve sonrası eğitimler planlanmalı ve verilmelidir. Ayrıca ebe ve hemşireler tarafından annelerin emzirmeye ilişkin yaşadıkları sorunlar değerlendirilmeli, kesintisiz ve sürekli emzirme desteği sağlanmalıdır.

Bu çalışmanın sınırlılıkları; tek bir merkezde yapılması nedeniyle araştırma sürecinde elde edilen sonuçlar tüm emziren annelere genellenmemektedir.

KAYNAKLAR

1. Turrentine M, Ramirez M, Monga M, et al. Rapid deployment of a drive-through prenatal care model in response to the coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic. *Obstet Gynecol.* 2020;136(1):29-32.
2. Cheema R, Partridge E, Kair LR, et al. Protecting breastfeeding during the COVID-19 pandemic. *Am J Perinatol.* 2023;40(3):260-66.
3. Gokcay G, Keskindermirci G. Breastmilk and COVID-19. *J Ist Faculty Med.* 2020;83(3):286-90.
4. Nalbantoğlu A, Nalbanoğlu B, Gökçay G. COVID-19 Enfeksiyonu seyrinde annelerin emzirme ve anne sütü hakkında bilgi ve tutumları. *Namık Kemal Tıp Dergisi.* 2020;8(3):314-20.

- 5.** Öncel MY, Akin IM, Kanburoglu MK, et al. Neo-COVID Study Group. A multicenter study on epidemiological and clinical characteristics of 125 newborns born to women infected with COVID-19 by Turkish Neonatal Society. *Eur J Pediatr.* 2021;180(3):733-42.
- 6.** Karaçam Z, Sağlık M. Breastfeeding problems and interventions performed on problems: Systematic review based on studies made in Turkey. *Turk Pediatri Ars.* 2018;53(3):134-48.
- 7.** Brown A, Shenker N. Experiences of breastfeeding during COVID-19: Lessons for future practical and emotional support. *Matern Child Nutr.* 2021;17(1):e13088.
- 8.** Zanardo V, Tortora D, Guerrini P, et al. Infant feeding initiation practices in the context of COVID-19 lockdown. *Early Hum Dev.* 2021;152:105286.
- 9.** Ceulemans M, Verbakel JY, Van Calsteren K, et al. SARS-CoV-2 infections and impact of the COVID-19 pandemic in pregnancy and breastfeeding: Results from an observational study in primary care in Belgium. *Int J Environ Res Public Health.* 2020;17(18):6766.
- 10.** Vazquez-Vazquez A, Dib S, Rougeaux E, et al. The impact of the COVID-19 lockdown on the experiences and feeding practices of new mothers in the UK: Preliminary data from the COVID-19 New Mum Study. *Appetite.* 2021;1;156:104985.
- 11.** Demirtaş ZG, Çelik R. Emziren Annelerin emzirme bilgilerinin kaynaklarının incelenmesi: instagram örneği-emziren annelerin emzirme bilgilerinin kaynaklarının incelenmesi: Instagram örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.* 2019;9(22):389-403.
- 12.** Royal College of Obstetricians and Gynaecologists (RCOG). 2020; Coronavirus (COVID-19) infection in pregnancy. <https://www.rcog.org.uk/globalassets/documents/guidelines/coronavirus-covid-19-virus-infection-in-pregnancy-2020-03-09.pdf>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- 13.** Uyanık, G. Emzirme Sorunlarını Değerlendirme Ölçeğinin (ESDÖ) Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması. (2019). Ege Üniversitesi (Yüksek Lisans Tezi).
- 14.** World Health Organization (WHO). 2020; Breastfeeding and COVID-19. <https://www.who.int/newsroom/commentaries/detail/breastfeeding-and-covid-19>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- 15.** United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). 2020; Breastfeeding safely during the COVID-19 Pandemic. <https://www.unicef.org/coronavirus/breastfeeding-safely-during-covid-19-pandemic>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- 16.** Academy of Breastfeeding Medicine (ABM). 2020; ABM Statement on Coronavirus 2019 (COVID19). Retrieved May 18, 2020, from <https://www.bfmed.org/abm-statement-coronavirus>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- 17.** Abuidhail J, Mrayan L, Jaradat D. Evaluating effects of prenatal web-based breastfeeding education for pregnant mothers in their third trimester of pregnancy: Prospective randomized control trial. *Midwifery.* 2019;69:143-49.
- 18.** Araban M, Karimian Z, Kakolaki ZK, et al. Randomize controlled trial of a prenatal breastfeeding self-efficacy intervention in Primiparous women in Iran. *J Obstet Gynecol Neonatal Nurs.* 2018;47(2):173-83.
- 19.** Selvi Y, Desdicioğlu R, Eray Karataş İ. Antenatal dönemde verilen emzirme eğitiminin emzirme bilgi düzeyine ve Emzirme Öz Yeterlilik Ölçeğine etkisinin değerlendirilmesi. *Ankara Med J.* 2021;21(1):12-21.
- 20.** Şimşek A, Balkan E, Çalışkan E, Genç Koyucu R. Annelerin emzirme öyküleri ve emzirme davranışlarının incelenmesi: Bir Türkiye örneği. *Ebelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2021;4(3):222-31.
- 21.** Güner Çevik Ü, İnan B. COVID-19 Pandemi sürecinde annelerin bebek besleme tutumları ve bu tutumları etkileyen faktörler: Facebook, Instagram Örneği. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care.* 2022;16(2):357-66.
- 22.** Nazik F, Doğan Yüksekol Ö, Baltacı N, Ulucan M. Gebe kadınların doğum öncesi bakım alma durumu ve COVID-19 pandemisinin etkisi. *TOGÜ Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2022;2(2):111-22.
- 23.** United Nations International Children's Emergency Fund (UNICEF). The state of the World's Children 2019. Children, food and nutrition: Growing well in a changing world. UNICEF, New York, 2019; 1-258. <https://www.unicef.org/reports/state-of-worlds-children-2019>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- 24.** Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. 2018; Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Ankara, Türkiye. 2019;143-146. http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tr/2018_tnsa_analiz_ve_rapor-56. Erişim tarihi 22.01.2023.
- 25.** Holand B L, de Oliveira Agostini C, Pacheco M, et al. Association between breastfeeding and complementary feeding in pre-pandemic and pandemic COVID-19 times: Maternal cohort study. *Jornal de Pediatria.* 2022;98(5):496-503.
- 26.** Gallego-Rodríguez I, Strivens-Vilchez H, Agea-Cano I, et al. Breastfeeding experiences during the COVID-19 pandemic in Spain: A qualitative study. *International Breastfeeding Journal.* 2022;17(1):1-12.
- 27.** Durmuş A, Öztaş HG. COVID-19 tanısı almış veya temaslı annelerin emzirme ile ilgili bilgi düzeyleri ve emzirme öz yeterliliğine etkisi. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi.* 2022;6(1):14-21.

28. Sakalidis VS, Rea A, Perrella SL, et al. Longitudinal changes in wellbeing amongst breastfeeding women in Australia and New Zealand during the COVID-19 pandemic. *Eur J Pediatr.* 2022;181(10):3753-66.

29. Oggero MK, Wardell DW. Changes in breastfeeding exclusivity and satisfaction during the COVID-19 Pandemic. *Journal of Human Lactation.* 2022;38(3):433-42.

30. Durmazođlu G, Tokat MA, Okumuş H. COVID-19 pandemi sürecinde emziren annelere ve emzirme hemşirelerine insan bakım kuramı temelli yaklaşım. *DEUHFED.* 2022;15(4):568-81.